

ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА  
(Скопље)

### ТРОЈНИОТ ЧЛЕН — ДА ИЛИ НЕ

Во македонската (и бугарската) термилошка традиција постои термин 'троен член', кој ги опфаќа сите три постпозитивни клитики де-ривирани соодветно од заменските корени *c-/ов-*, *ӣ-* и *он-*. Ми се чини дека таквото сфаќање се темели врз чисто формална основа. Во статијата предлагам функционална / семантичка дефиниција на членот. Во таа дефиниција е вградено моето уверување дека членот е семантички посиромашен од показните заменки, имено: исклучува *deixis in praesentia*. Согласно со тој начин на гледање македонските заменски постпозитивни клитики од типот *-ос / -ов* и *-он* (односно — според поновите истражувања — *-ос* и *-о̄и* во родопските бугарски говори) треба да се толкуваат како клитички демонстративи, а не како членови.

*Кључне речи:* македонски, бугарски језик, члан, функционално-семантичка дефиниција

Ќе пробам во овој текст да дадам одговор на прашањето што е член како јазична единица и да ги претставам последиците коишто тој одговор ги импликува за толкување на состојбите во македонскиот јазик. Сè разбира, тоа е мојот личен, сигурно не единствениот можен, одговор.

Јазичните единици ги класификуваме или според нивната функција / значење, или според нивната форма. Корелацијата меѓу тие две множества претставува граматика и речник на соодветниот јазичен код.

Во македонската (и во бугарската) конвенција на граматички опис постои синтагма-термин 'троен член' која, во случај на македонскиот стандарден јазик, се однесува на три несамостојни заменски серии: *-о̄и* (*-ӣа*, *-ӣо*; *-ӣе*), *-ов* (*-ва*, *-во*; *-ве*) и *-он* (*-на*, *-но*; *-не*) кои претставуваат показатели на таканаречената категорија определеност и функционираат како категоријални маркери на ниво на именската синтагма. Нема тука да се впуштам во детали на нивната семантички и/или формално мотивирана дистрибуција. Ќе се ограничам на констатацијата (а) дека тие претставуваат скратени форми на основниот

троен систем на показните заменки, соодветно *ѿој* (*ѿаа, ѿоа; ѿиѿе*), *овој* (*оваа, ова; овие*) и *оној* (*онаа, она; оние*), (б) дека во принцип остануваат во комплементарна дистрибуција со тие полни демонстративни форми, и (в) дека нивното место во синтагмата е во постпозиција во однос на првата збороформа што ја отвора синтагмата, било таа да е именка, било да е придавка (придавска заменка, реден број, глаголска придавка, итн.), според моделот: *сѿѿуденѿоѿѿ, младиоѿѿ сѿѿуденѿѿ, насмеаниоѿѿ млад сѿѿуденѿѿ; масава, дрвенава маса, накривенава дрвена маса; селоно, сѿѿароно село*, и сл. Примерите покажуваат формален паралелизам на трите серии и сугерираат претпоставка дека токму поради тој паралелизам тие паралелно се толкуваат опфатени со заедничкиот назив 'троен член'.

Во отворена колизија со таквото толкување стои фактот дека во граматичките описи на овие елементи тие функционално се диференцираат, т.е. им се припишуваат различни функции како носители на определеност на именската синтагма, односно на разни типови референцијална карактеристика на таа синтагма. Се поставува прашањето: која е функцијата на членот, како и: дали и по што таа се разликува од функцијата на показните заменки.

Основниот систем на македонските показни заменки брое три члена спротивставени врз основа на нивните способности на посочување објекти во просторот познат како говорна ситуација. Денеска, како што спомнав погоре, тоа се заменки деривирани соодветно од корените *ѿ-*, *ов-* и *он-*, при што *ов-* посочува објекти блиски до говорителот, *он-* — објекти оддалечени од него, а за *ѿ-* се кажува дека посочува објекти во доменот на второто лице (соговорникот), што практично значи дека тој корен е неутрален во однос на просторната локација на говорителот. *Ов-* е релативно нов елемент во тој троен аранжман, порано соодветната функција ја вршел коренот *с-*, додека *ов-* функционираше во друг тип опозиција во однос на *ѿ-*, од прилика како што денеска функционира опозицијата *еден ~ друг*; сп. ги изразите како *вака, ѿака* или *ова, она*, сп. и полските: *tak i owak, ten taki owaki...*, и сл. Старата позиција на коренот *с-* во демонстративниот триаголник се чува до ден денешен во југозападниот македонски говор на селото Бобоштица во Корчанско (Албанија), траги на таа позиција во стандардниот јазик претставуваат заменките *сега, сам*, петрифицирани изрази како *синок' / сношѿѿи, леѿѿоска, есеноска*, и др. Последните примери сведочат исто така за старата словенска (и не само словенска, сп. ги на пр. ситуацијата во романските јазици) тенденција кон создавање две формални и функционални варијанти на показните (и личните, и посвојните) заменки: акцентогените и клитичките. Значенски тие

не се разликуваат, разликата е во начинот на функционирање во текстот; имено, како што знаеме, клитичките форми не се способни да генерираат посебна акцентска кулминација ниту да стојат под реторичен акцент во исказот.

Познато е дека дел од индо-европските јазици, најчесто оние кои функционираше во мултилингвални средини, со текот на времето имаат развиено посебна функционална единица: членот. Познато е дека во тие јазици членот етимолошки претставува клитичка форма на показната заменка, во системите со повеќе демонстративни корени — клитичка форма на показната заменка помалку оптоварена или неоптоварена со просторната информација. Тргувајќи од ова сознание станува разбирливо дека во македонскиот јазик членската функција ја има преземено клитичката форма на заменката *īoi*.

Од горекажаното произлегува дека барајќи одговор на прашање која е таа членска функција можеме однапред да ја елиминираме таканаречената *deixis in praesentia*, т.е. посочување објекти присутни во говорната ситуација и просторно сооднесени со говорителот. Со самото тоа членот е посиромашен од показните заменки, односно лишен од семантичка функција. Дефиницијата што би сакала да ја предложам гласи дека членот е прагматичко средство кое ни помага во идентификација на објектите за кои станува збор во текстот, т.е. објекти-референти на употребените во текстот именски синтагми, или, уште попречно: денотати на поими кои во текстот земаат облик на именски синтагми. Именката „објекти“ функционира тука како назив на хетерогено множество на поединечни материјални предмети (материјални „делови на светот“), множества на такви предмети, поединечни настани (дејства, процеси, ситуации, состојби...) и множества настани, или, најпосле, генерично употребени поими согледани од нивниот конотативен и/или денотативен аспект. Во скратена и упростена верзија често слушаме и читаме за членот како показател дека објектот посочен во синтагмата му е познат на говорителот / на авторот на текстот (обично, но не и задолжително, и на неговите соговорници / на адресати на текстот). Со ова автоматски се „легализира“ еден субјективен простор — можност, пред сè во доменот на употребата на генеричките синтагми, секој говорител да се води со свое лично чувство во оценување која синтагма „заслужува“ член.

Во пракса членот најчесто се појавува во анафорска служба, т.е. во синтагми кои посочуваат објекти веќе спомнати во дадениот текст (нарација, дијалог, и др.). Во таквата употреба членот претставува немаркирано средство на референција и останува во директна опозиција со показните заменки, кои во анафорска служба служат истовремено

за истакнување на идентифукуваниот карактер на објектот, сп. на пр. *Вчера ѝак ми се јави новиоѝ ѝријашѝел на Ана. Човекоѝѝ / Тој човек се ѝруди да одржува редовни конѝјакѝѝ со сѝѝе нас*, или *Јане ми ѝреѝорача една нова исѝѝорија на Балканоѝѝ. Книгаѝѝа не ми осѝѝава ѝосебен вѝечайѝѝок*. наспроти: *Таа книга нависѝѝина мора да ја ѝрочѝѝѝаѝѝ*, и сл. Во таквите контексти доаѓа до израз неспособноста на членот-клитика да носи врз себе реторичкиот акцент.

Вториот мошне фреквентен предуслов за употребата на членот е присутен кога посочуваме единствен денотат на дадениот поим кој влегува предвид во актуелна, широко сфатена ситуација. Сп. ги исказите како *Оѝѝвори го ѝрозорецоѝѝѝ!*, *Зайѝѝвори ја враѝѝаѝѝа!*, *Ќе се најдеме ѝред куќаѝѝа*, *Професороѝѝ ушѝѝе не е дојден* — се мисли на оној единствениот на кого чекаме, *Ручекоѝѝ ушѝѝе не е гоѝѝов*, *Возоѝѝ доцни*, итн., сѝ до *Сонцеѝѝо денеска слабо грее* или *Месечинаѝѝа речиси и не се гледа*, и сл. Во тие ситуации употребата на показната замена или не влегува предвид или го маркира исказот со додатна експресија, најчесто израз на нетрпеливост: *Оѝѝвори го ѝѝој ѝрозорец*, *колку долго да ѝѝе молам!*, *Ама ѝѝој ручек денеска никогаш нема да биде сѝѝремен!*, и сл. Како што произлегува од примерите, ни во овој тип употреба не се работи за *deixis*, реалното присуство на посочуваниот објект во говорната ситуација е можно, но не и задолжително.

Се поставува прашањето дали функцијата на елементите *-ов* и *-он* е поблиска до функцијата на елементот *-оѝѝ*, или до функцијата на акцентогените форми на показните замени. Се служам со неутралниот термин „елемент“, за да го одбегнам етикетирање на тие елементи пред да го оправдам во натамошниот текст изборот на предлаганите етикети.

Пред да поминам на анализа на примерите сакам уште да се потсетиме дека опозицијата: деиктичка *vs* недеиктичка употреба е асиметрична. Додека членот, како што рековме, ја исклучува *deixis in praesentia*, показните замени можат да се употребуваат и за директно просторно посочување и за посочување во текстот (анафора) и за таканаречената *deixis in absentia*. Од друга страна, показните замени, а исто така и *-ов* и *-он* не смеат да се појават во генерички употребената синтагма.

Поминувам кон анализата на примери на употребата на елементите *-ов*, *-он* во современиот македонски стандарден јазик, како во писмениот така и во колоквијалниот израз. Примерите им ги должам пред сѝ на трудовите на М. Миркуловска и на А. Панчевска, кои — и двете — воделе посебна обимна ексцерпција на показателите на референција во македонскиот текст. И двата труда се наоѓаат во печат (сп. подолу во списокот на користената литература).

-ОВ:

А. просторна блискост до говорителот, припадност:

*Покажи му на **јисаџелов** што имаме, овде си како дома...*

*БП.И/329/М*

Колку мрзливо пладне, *ке засџијам на **масава**...* *БП.И/122/М*

Гранките на **овошките** ги чувствувашаат последициите од големата суша... *БП.И/110/М*

...онаа голема река што тече среде **угорнинава** и денеска ја дели на два дела... *ДМ.П/12/М*

Има нешто привлечно во тие чиновнички деца, како да се растени во еден свет поубав од **нашиов**... *БК.Л/18/М*

Но мене срцето ми игра токму сега, се протегна Џими. *Ке ми побегне од градите...* *БП.И/109/М*

Банката донирала 18 милиони евра за проекти со кои се опфатени 38 општини **низ земјава**. *Д/М*

Сп. и од разговорниот јазик:

**Ногава** ме боли. *П*

**Сџанов** уштите не ни е среден. *П*

**Канцеларијава** ми е малечка. *П*

Тука спаѓаат и примери со топонимите:

**Скопјево** не е што беше! (изговорено во Скопје) *П*

**Вардаров** уштите малку ќе се џрелие. (изговорено на брегот на Вардар) *П*

**Охридов** многу го сакам! (изговорено во Охрид) *П*

Оваа последна серија (со топонимите) нема паралела со -оџ. Постојат едноелементни топоними способни да го прифатат -оџ, како *Балканоџ*, *Карџаџиџе*, и др., најчесто планински, називи, но -оџ е тука функционално празен.

Б. временска блискост до говорителот, опфатеност со настанот, со процесот:

...да се џремосџи јазоџ што се џродлабочува со **војнава** *БП.И/125/М*

*Нема излез од нашава криза...* *БП.И/278/М*

Само што гледам на **џроблемов** од независни џозиџи. *БП.И/106/М*

...градот Охрид, во кој **леџово** беа оџкоџани арџефакџи за неговоџо џримилениумско џостоење. *БП.И/173/М*

Колку е тивко **вечерва**... *БП.И/177/М*

Македонија[...] во **моменџов** е исџравена џред... *Д/М*

Од разговорниот јазик:

**Времево** не ни се џгоди! *П*

*Денов ми зайочна рано! П*

Во сите наведени примери покрај идентификација во рамки на просторот и/или времето се чувствува и извесна експресија, нагласувањето на блискоста, интимен однос кон посочуваниот објект, нешто што руската македонистка, Наталија Бороникова, во рефератот одржан во 2005 г. на научната дискусија во Охрид многу среќно го определи како вклученоста на објектот во интимен простор на говорителот. Таквиот тип посочување не исклучува *deixis in absentia*, т.е. ситуации кога — да го цитирам Б. Конески (1982: 232) — „не се посочува објект во опсегот на нашите чула, што реално го покажуваме, ами претставата за тоа лице се побудува пред себе.“ Така Конески го коментира примерот *Што го нема уштите човеков?* Слична е ситуацијата кога за наша држава употребуваме назив **земјава**, или кога за актуелната влада во нашава земја зборуваме како за **владава**. Евидентно елементот *-ов* е не само средство за идентификација, туку и средство за посебен тип експресија, и како такво функционално се разликува не само од акцентогените форми на показните заменки, туку и од експресивно неутралниот елемент *-ош*. Ова го потврдува и можноста *-ов* да се залепи за сопственото лично име, пред сè за хипокористик, како во еден пример од Панчевска: *Билево уштите го нема да се јави!*, и сл.

*-ОН:*

A. *deixis in praesentia*, релативна оддалеченост од говорителот:

Почнувам од примерте од Ј. Бошковски, цитирани од Б. Конески (1982: 229): „*Еве сега ќе го зайалам **виделинчето**. — Појрај малку, додека ги измолзам **овцине**... Одговори старејош и се сврше кон кошарош.*“, од каде што дојраше блеење и овцише нештреливо подаваа глави преку љешош. Сп. и од Славко Јаневски (цитирам според мојата монографија од 1974 г., с. 129): *...го скиваш оној? — вели шаа. Оној со **црвенана коса?***

Сп. и од разговорниот јазик:

*Види го **дешено**, цел ден љлаче! П*

*Во белана зграда живеам! П*

*Кукана на комшиине е многу убава. П*

или со катафоричко дополнување:

*Човекон што стои онде е мој пријател. П*

*Кучено што лае е многу лошо. П*

*Дешено што трча по улицата го познавам! П*

Примерите се малку. Колешките кои воделе соодветна ексцерпција ме информираат дека употребата на елементот *-он* во современиот македонски стандард, не стилизиран како архаичен или народски, е вонредно ретка. Кај гореприведените отсуствува некоја посебна експресивна маркираност.

Б. *deixis in absentia*, временска / емотивна / интелектуална оддалеченост

Тука примерите се уште поретки. Сп. од С. Јаневски: *А сѝарион ѝес Адам, од бога ќе си го најде...*, или познатиот пример од „Лозје“ на Б. Конески: *Народон кај нас не ги знае ѝие работи*. — каде што се чувствува емотивно / интелектуално оддалечување од оние што „не ги знаат тие работи“.

По оваа кратка презентација на примери се враќам на прашањето за функцијата и статусот на елементите *-ов* и *-он* како во однос на *-оѝ*, така и во однос соодветно на *овој* и *оној*. Имам намера да ја бранам тезата дека се работи за демонстративни клитики (подвижни афикси?) кои од членот *-оѝ* се разликуваат по својата секогаш присутна просторна маркираност (било да се работи за реалниот или за некој тип виртуален простор) и по својата — често присутна — експресивна маркираност). Членот, т.е. елементот *-оѝ*, е по дефиниција лишен како од вистинската деиктичка функција, така и од секаква експресија. Познатиот полски лингвист, А. Богуславски, кажа еднаш дека пораката што ја носи членот гласи „тој на којшто мислам“, што значи дека имаме работа со еден прагматички маркер на референција кој на соговорникот / адресатот му помага во идентификација на посочуваниот објект. Од друга страна, од полните акцентогени форми на соодветните показни заменки *-ов* и *-он* се разликуваат по неспособноста да генерираат акцент, т.е. да претставуваат самостоен фокус на пренесуваната порака. Истовремено — за разлика од полните форми — тие често на именската синтагма што ја придружуваат и даваат посебна експресивна нијанса, во случајот на *-ов* обично позитивна, во случајот на *-он* — негативна. Посебно *-ов* во последно време се шири како маркер на емпатија. Од сето ова јасно произлегува дека во разгледуваниот состав „показни средства“ најсиромашна е пораката што ја носи членот.

Се разбира, терминологијата, граматичката како и секаква друга, е во голем степен во функција на традицијата и на конвенцијата. Во таа смисла можеме и да го прифатиме терминот „троен член“. Меѓутоа, како што се трудев да докажам, ова е чисто површна формална определба која апстрахира од функција на соодветните елементи.

Прифаќањето на предложената слика и толкување на *-ов* и *-он* како постпозитивни демонстративни клитики не го намалува нивниот ранг како оригинална типолошка особина на македонскиот јазик. Таа особина не наоѓа паралела во другите стандардни јазици од нашиот културен круг. Поради спомнатиот момент на емпатија синтагмите со експресивното *-ов* се практично непреводливи.

\*

Покрај македонскиот стандарден јазик и голем дел од македонските дијалекти „тројниот член“ се појавува и во бугарските родопски говори. Во последно време имав можност да се запознам со најновите трудови на Е. Каневска-Николова посветени токму на таа појава. Родопскиот состав се темели врз старата тројка корени, *с-*, *ӣ-* и *н-*. Привлекува внимание дека како најфреквентна се појавува *н-* формата, додека другите две форми, посебно *ӣ-* формата, се многу поретки. Како што пишува Николова во својот апстракт “The analysis of the objective laws determining the choice of one of the three article forms, most frequently with *-n*, is based on the observations on the everyday colloquial speech and the folklore.” (2005: 15). Висока фреквенција на *-он* се забележува и во некои македонски говори, на пр. во кичевскиот. Двете форми привилегирани како кандидати до членската функција ги поврзува признакот */–* блискост/ до говорителот, како во буквална така и во метафоричка смисла. Би било интересно словенската ситуација да се спореди со ситуацијата во други јазици со член, односно да се види кој од повеќето присутни во системот демонстративи станал основа на членот и зошто.

#### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Боронникова Н., Емоционален деиксис во ситуацијата на опстењето, 32 научна конференција на 38 меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, август 2005, изд. Унив. „Св. Кирил и Методиј“ Скопје 2006, сс. 105–118.
- Каневска-Николова Е., «Тройното членување в централните родопски говори (социолингвистичен аспект)», *Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. Михаил Виденов*. Софија 2005
- Каневска-Николова Е., «Към въпроса за обусловеността на тройното членување в родопските говори», *Български език 2005/2*
- Конески Б., *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје 1982



- Миркуловска М., „Определеноста во македонскиот и извесни согледувања во бугарскиот јазик“ (во печат во том материјали од проектот „Јазични паралели — мостови меѓу луѓето“, Осло)
- Панчевска А., „Асиметрија во системот на показните заменки во македонскиот и полскиот јазик. Показните заменки во постпозиција (фреквенција и функција“ (во печат во том материјали од VII полско-македонски колоквиум во Познањ, Полска)
- Тополињска З., *Грамајтика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, МАНУ, Скопје 1974

#### КРАТЕНКИ НА ИЗВОРИТЕ

- БК.Л — Конески Б., *Проза. Лозје., Дневник по многу години*, Скопје: Култура 1990
- БП.И — Павловски Б., *Изгубени во рајската градина*, Скопје: АЕА Мисла 2004
- ДМ.П — Михајловски Д., *Пророкот од Дисканџирија*, Скопје: Каприкорнус 2001
- Д — *Дневник*

Цитирано според:

/М — М. Миркуловска

/П — А. Панчевска

#### Summary

Zuzanna Topolinjska

#### ARE THERE THREE VARIANTS OF THE DEFINITE ARTICLE IN MACEDONIAN?

According to the Macedonian grammatical tradition there are three variants of the definite article in Standard Macedonian as well as in the majority of Macedonian dialects.

The author argues that such an interpretation has a purely formal motivation. At the functional level only the element *-ot* can be treated as article, while *-ov* and *-on* function as postpositive demonstrative clitics.

*Mutatis mutandis* the same is true for the Bulgarian Rodopi dialect.